

„A forradalom nem ismer szünnapot...”

A rendszerváltás reprezentációja Bogyó Noémi Vakfoltok című regényében

Absztrakt. A tanulmányban Bogyó Noémi Vakfoltok című regényét vizsgálom. A kérdésfelvetés arra irányul, milyen tematikus, retorikai és narratív technikák teszik lehetővé az adott történelmi esemény elbeszélését, illetve hogy az egyes szereplők rendszerváltás-élménye mennyiben kapcsolódik a közép-európaiság fogalmához.

„ha egyszer ilyesmire kényszerítik az embert, akkor menjen mindenki a fenébe...” (Esterházy Péter)

A rendszerváltásra¹ való reflektálás irodalmi igénye rendszerint közép-európai kontextusban tűnik fel: a különböző közösségek kollektív tapasztalataként értelmezhető kvázi „nemzeti” rendszerváltás-történetek a hasonlóságaik miatt Európán belüli kontextusban gondolhatóak el. A szövegtér mint traumatikus tér, a származás, a társadalmi, generációs és nyelvi határok tematizálása ezekben a szövegekben egyszerre teszi lehetővé a közép-európai identitás-narratívák, valamint a rendszerváltás specifikus, országonként eltérő tétekkel és koordináták mentén való megvalósulásának színrevitelét. Témaként jelenhet meg a szabadsághoz és a közösségi értékekhez való viszony, a hatalmi konstrukciók értelmezési lehetőségeire való reflektálás, a modernizáció kérdése, a társadalmi és kulturális közeg átrendeződésének problémája, valamint az új helyzetbe, rendbe való beilleszkedés ellentmondásainak a kérdése. A rendszerváltás esetében ugyanis olyan komplex jelenség-halmazról van szó, amely az ideológiai és generációs vonatkozásaival alapvetően módosította az interszubjektív és a kollektív dinamizmusokat: a művek sok esetben reflektálnak a rendszerváltás eseményének töréjszerűségére, a társadalmi és kulturális közeg átrendeződésére: tulajdonképpen ez a tematikus szempont határozza meg, hogy mit tekintünk „rendszerváltó” műnek.

1 A fogalom tisztázásában elsősorban a következő írások lehetnek segítségünkre: Romsics Ignác, *Magyarország története*, Budapest: Kossuth, 2017; Romsics Ignác, *Rendszerváltás Magyarországon*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2013; Krausz Tamás – Mitrovits Miklós – Zahorán Csaba (szerk.), *Rendszerváltás és történelem: Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról*, Budapest: L'Harmattan, 2010; Anthony Giddens, *A késő modernitás körvonalai*, Replika, 2013/2., 113–130.; Sik Domokos, *A modernitás rétegei*, Budapest: ELTE TÁTK, 2015; Zygmunt Bauman, *Globalizáció: A társadalmi következmények*, Szeged: Szukits, 2002; Zygmunt Bauman, *Identitás és globalizáció*, Lettre, 2001/7., 11–13.

Bogyó Noémi *Vakfoltok*² című regénye illeszkedik ebbe a mintázatba: a szerző a pozsonyi Comenius Egyetem hallgatójaként részese volt a történéseknek, vagyis annak a csehszlovák „rendszeráltó generációnak” a tagja, amely nemcsak a bársonyos forradalom eseményei kapcsán rendelkezik tapasztalatokkal, hanem a rendszeráltást követő társadalmi átalakulás sikerességét vagy sikertelenségét illetően, a korszakváltásban rejlő ígéretek ambivalenciájával, a rendszeráltást követő csalódással is számot kellett hogy veszen: „már az első tüntetésen részt vettem. Előző nap Prágában véresre vertek egy diáksereget, ezért nem tudhattuk, mi vár ránk. Tele voltak az utcák rohamrendőrökkel. Benne volt a pakliban, hogy közénk lőnek, bántalmaznak, lecsuknak vagy kirúgnak az egyetemről. Mindenkinek mérlegelnie kellett ezeket az eshetőségeket. Életünk első igazán felelős döntését hoztuk meg. Akkor tudatosítottam, hogy az életem a saját kezemben van. Hogy az álmaimért érdemes harcolni és kockázatot vállalni [...] azt látom, hogy az eszmék, amelyekben akkor hittünk, máig sem valósultak meg. Hogy nem ezt a világot akartuk. Mi falakat bontottunk 1998 novemberében, ma falak épülnek. Mi univerzális emberi értékek mellett álltunk ki, ma bezárkózást tapasztalunk. Egy demokratikus, nyitott, sokszínű világot álmotunk, és megint a centralizmus, a diktatúra felé haladunk.”³

46

A könyv fikatív eseményei szintén Pozsonyban játszódnak, a primer életrajzi eseményekhez csak közvetve kapcsolódnak, a cselekmény íve azonban megrajzolja a fenti biográfiai mintázatot. A szlovákiai magyar irodalom kapcsán rendszerint feltételezzük, hogy az önéletrajzi motiváltságú mű magában hordozza a „kisebbségi” lét valamely szegmensét, például a kétnyelvűség szempontjából kódolt, vagy a színre vitt tapasztalat foglalja magába valamilyen formában a kettős vagy többszörös identitás mozzanatait. Azaz a közép-európaiság tapasztalata gyakran a transzkulturális élmények jelzésével kerül prezentálásra (például hogy csak egy szlovákiai magyar író említsünk, Grendel Lajos rendszeráltást tematizáló írásaiban a szlovákiai magyar kód fellelhető). Bogyó Noémi regényének érdekessége, hogy nem a szlovákiai magyar, hanem általában a csehszlovák rendszeráltó generáció tapasztalatait viszi színre, és egy narratívát kínál arra vonatkozóan, hogyan jutott el lépésről lépésre a csehszlovák társadalom a bársonyos forradalom mozzanataig, majd az azt követő kiábrándulásig. A négy részre (*tél, ősz, nyár tavasz*) tagolt regény értelmezhető egy képsorozatként, amely a bársonyos forradalomhoz vezető eseményeket, a forradalmat, valamint a főszereplők ezt követő magánéleti válságait tematizálja több szemszögből. A főszereplő Adam énelbeszélése mellett szerelme, Sofia naplóbejegyzései adnak képet a folyamatokról, illetve később, a negyedik könyvben Adam testvére, Martin nézőpontjából is megismerünk eseményeket. A pozsonyi egyetemistákkal kapcsolatos történések mellett még egy mágikus/ironikus történetyszál érzékelhető: a

2 Bogyó Noémi, *Vakfoltok*, Pozsony: Kalligram, 2017. (A későbbiekben a kötetből származó idézeteket a törzsszövegben oldalszámokkal jelölöm.)

3 Bogyó Noémi – Juhász Katalin, *A látás elviselhetetlen nehézsége*, Új Szó, 2018. január 14. [online] <https://uj szo.com/kultura/a-latas-elviselhetetlen-nehezsege>. (Letöltés dátuma: 2022.02.07.)

regény elején hét filozófus „bentreked” egy Zenit fényképezőgépben, amelyet történetesen Adam vásárol meg, hogy lefényképezze, „rabul ejtse” Helena (Adam Sofia előtti, disszidáló szerelme) testét: „[Adamnak] Hirtelen az az érzése támadt, hogy valamennyi filozófus, feltaláló, aki hozzájárult a camera obscura megszületéséhez, a kis fekete dobozban van bezárva. Láta őket sorban állni a lencse előtt, s hallotta őket beszélgetni [...]” (20.) A két történet kapcsolódik egymáshoz, a filozófusok a Zenit belsejéből kvázi kívülről szemlélik a diákok körül alakuló eseményeket, egyfajta kontrapunktként vannak jelen. A fő cselekményszál történéseit árnyalja, opponálja mindaz, ami velük történik, illetve amiről beszélnek, a vitájuk, az állásfoglalásuk, a világ értelmezésére adott eltérő válaszaik.

A regény elbeszélésmódjai tehát váltakoznak, az egyes szám harmadik személyű elbeszélés, az én-elbeszélés, továbbá Sofia naplórészletei, és a filozófusok reflexiói is más szemszögből láttatják az eseményeket. Ahogy a könyv egyik kritikusa kiemeli, „[a] mű több nézőpontra épülő narrációs technikája révén rajzolódik ki az események azon összefüggései, melyet egyetlen szereplő sem képes teljes egészében átlátni, hiszen – ahogy azt a cím is sugallja –, mindenkinek megvannak a saját vakfoltjai. A látás metaforái ezért sűrűn átszövik a regényt; Adam sajátos látásmódot igénylő festményeket és fotókat készít, az optika fejlődéséhez különböző új megfigyelésekkel hozzájáruló filozófusok egy Zenit fényképezőgép fogságában élnek, s valamennyien más szempontból ítélik meg a külvilág történéseit, illetve Adam tetteit, továbbá metaforikusan leképezik a valóság megítélésének személyes látásmód általi determináltságát, és az ennek nyomán kialakuló vakfoltokat, amik miatt minden alak a saját nézőpontjának rabjává, illetve saját szenvedéseinek okozójává válik.”⁴

A regény első olvasása során a szerkesztésmód, a cselekmény előrehaladása véletlenszerűnek tűnik, valójában azonban nagyon is átgondolt szerkezetről van szó. Bogyó a rendszerváltást megelőző szlovák (mindenekelőtt pozsonyi) miliót a személyközi viszonyokban, a személyes és hivatalos kapcsolatrendszerek felvillantásával, a diákok közösségének működésével, a kollégiumok és klubok világával, illetve az állam és az egyén viszonyának bemutatásával érzékelteti. A rendszerváltás előtti időszakot a reáliák (a márkák, a közösségi helyek, utcanevek, a kulturális kódok) felvonultatása érzékelteti, amelyek kizárólagosan utalnak az adott korszak jellegzetes élethelyzeteire, valamint az egyén és a rendszer közötti feszültségekre. Ilyen Helena életútja, akinek némaságát gyerekkorában félreértik, ezért a szellemi fogyatékkal élők intézetében nevelik, majd egy véletlennek köszönhetően szerencsésen felfedezik sakktehetségét, szellemi kvalitásait, és az intézetből egy kastélyból kialakított (!) árvaházba kerül, későbbi sakk-karrierje pedig szigorúan a vasfüggönyön innen zajlik: „Helena játszva győzte le a speciális klinika össze orvosát és professzorát, majd susztermattot adott minden útjukba álló aktakacnak. Ez volt gyermekkorának legszebb hete. Makacs odaadással kapaszkodott a gondozatlan körmű, eres puha kézbe, ami tekervényes folyosókon,

4 KOSZTRABSZKY Réka, *A látás kudarca: Bogyó Noémi Vakfoltok című regényéről*, Irodalmi Szemle, 2019/9., 93. (92–94.)

vége nincs lépcsőkön vezette határozottan és szeretettel egyik sakkpartiról a másikra. Az út végén egy úri kastélyból átalakított árvaház állt fehérre meszelt stukkóival, cirádás kovácsoltvas kerítésével és háromholdas vadaskertjével. A cirádás kovácsoltvas kapu becsukódott Helena mögött, s megnyílt a lehetőségek birodalma. Helena zseni lett, sakkversenyekre járt és beutazta a KGST tagállamait, hogy sorra verje a szeniorokat Odesszától Burgaszon keresztül Drezdáig.” (12–13.)

Ugyancsak a reáliák közé sorolható, hogy Adam Zenit fényképezőgépet vásárol a benne lakó filozófusokkal (20.), a moziban a fiatalok a Kabarét nézik (30.), a titkosszolgálat a NATO ellen dolgozik (56.). Gorbacsov vagy Gustáv Husák neve, Bős–Nagymaros dilemmája, Csernobil traumája, vagy épp a kelet–nyugat oppozíció is említésre kerül: ezek a szöveghelyek a változás lehetőségének dilemmáit írják le, annak mérlegelését, értékelését viszik színre. „Ne legyünk naivak. Manapság már nem a kelet–nyugat polarizációja a fő probléma, a technika mai fejlettségi fokán ilyen fegyverekészletekkel, már nincs győztes háború. Csernobilból sokat tanulhattak az elvtársak is. Jól jött az a lecke. Most már Moszkva is tudja, hogy tárgyalni kell, ellentétes álláspontok helyett közös kiindulópontokat kell találni.” (104.) „Kezdjük csak ott, hogy már a moszkvai elvtársak is tudatosították, reformok nélkül ez nem fog menni. [...] A mi elvárásolt garnitúránk nem akar felébredni csipkerózsika álmából. Bilak februári beszéde a moszkvai eseményekre próbált reagálni, bár csak azt adta a világ tudtára, mennyire félnek a csehszlovák elvtársak attól, hogy a változások megingatják vörös szentélyük alapjait, s omladozó aranytrónusuk maga alá temeti proletár királyságukat.” (96.)

48

A szereplők bejárják Pozsonyt, a Malomvölgytől a Dunáig, az utalások hálózata a pozsonyi egyetemisták élettereit, kulturális és szociális determinált-ságát tárja fel. A szlovák beszélő nevek ironikusan utalnak azokra a szerepekre, amelyeket a figurák a „nagy történetben” (a bársonyos forradalomig vezető úton) betöltenek. Nemcsak a „beszervezett” Adam Zajac, a kivételes vonzerővel bíró Helena (lásd szép Heléna), a történeket rögzítő, így a tudást képviselő Sofia és a filozófusok esetében, hanem például az ŠtB-s, azaz állambiztonsági tisztet Slavek Suchýnak hívják. A disszidálás és az állambiztonság (ŠtB) jelenléte szintén általános, azonban a könyv erénye, hogy azt a pillanatot, „előzménytörténetet” ragadja meg, amelyben a közbeszéd jellege már megelőlegezi a változást: „Futótűzként terjedt a hír, hogy Helena disszidált. A buszmegállón ismerős, ismeretlen megszólított: »Igaz?«, »Tudtál róla?«, »Milyen érzés?«, »Utána mész?«, »Milyen szerencsés«, »Problémád lehet«, »Hát ilyet, pedig olyan csendes volt. Ki sem néztük volna belőle«, »Hálátlan. A mocskból emelte ki ez a rendszer, taníttatta. A kommunizmus árulója«, »Jól tette«, »Stockholmban marad?«, »Írt búcsúlevelet?«, »Talán egyszer még halunk róla«, »Gyönyörű nő volt. Őszinte részvétem«, »Fel a fejfel, annyi jó punci szaladgál a világon«. (27.)

Ugyancsak az adott korszak attitűdjével harmonizál a vallás és morál színrevitele, a szocialista értékrenddel való opponálása. A regény egy leíró jellegű szöveghelyén olvashatjuk: „A munkásosztály erkölcsi magatartásának ábécéje helyett a tízparancsolat egyszerű szabályai szerint élt a kék hegyek embere.” (80–81.) „Nem tapasztaltál még hatalommal való visszaélést a kör-

nyezetekben, a vallás szabadon gyakorlásának a korlátozását? Hol van itt a szociális igazságosság, ahol az egyiknek mindent lehet, a másikat meg csak azért, mert rosszkor volt rossz helyen, bebörtönzik?” (98.) Bogyó Noémi regényében is szerepet játszanak azok a cselekvési minták, mintázatok, amelyek a forradalomhoz, illetve a forradalom elkerüléséhez vezethetnek. Fontos motívum lehet a hagyomány szerepének a megjelenése; a tapasztalathoz való viszonyítás, hogy miként határozzák meg magukat a forradalomban, a tüntetéseken részt vevők. Milyen a felkészültség foka; mennyire lehet azt az állapotot meghatározni, hogy a hazugság politikáját, vagy pedig annak a rendszerét rögzíteni tudják. Akár a történelem, akár a nemzet történetének az ideje, időszámítása is meghatározó lehet ilyen szempontból: „Végre kimondtam az igazat. Mi nem vagyunk forradalmárok, csak gyáva elégedetlenkedők.” (87.)

Sofia naplójából értesülünk a prágai eseményekről: „Mindenki lélegzet-visszafojtva hallgatta egy ósdi tranzisztoros rádióból a Szabad Európa hangját. A recsegésből sikerült kiszűrni, hogy ma Prágában tüntetés volt a Vencel téren, melyen Jan Palachra emlékeztek. A tüntetést a hatalom nem engedélyezte. A tüntetőket vízágyúkkal, gumibotokkal kergették szét.” (86.) Más helyen a dialógusok a rendszer működésének körülményeit szálazzák szét (van-e elnyomás, ha nem látszik; szükség van-e reformokra; mit mondott Gorbacsov a Szovjet Kommunista Párt központi bizottsága előtt januárban; valóban „olyan szükség van a demokráciára, mint levegőre.” (96.)

A regény alaphelyzete azért érdekes, mert az európai (kelet-európai) kontextuson, kulturális és történelmi meghatározottságú közeg keretein belül jellegzetesen csehszlovák, azon belül is szlovákiai, azon belül pozsonyi nézőpontból látatja a rendszerváltásra vonatkozó képzeteket, mintázatokat: „A proletárdiktatúra, az egyenlőség, a testvériség csak utópia. [...] A nagy fal, a drótkerítés árnyékában pedig elhisszük, hogy milyen jó is nekünk. [...] S megmámorosodva az örömtől robogunk saját korlátaink között. Magyarországra szabad az út, Lengyelországba már meghívóval lehet csak bejutni, nehogy véletlenül kedvet kapjunk a fene nagy szolidaritásra. A világ számunkra a szögesdróttig húzódik.” (98–99.) Azonban a történelmi tapasztalat szűk fókusz (a fiatalokkal kapcsolatos mikrotörténelmi események) mellett az átfogó történelmi pillantás működtetése is érvényes (a szomszédos államok, például Magyarország vagy Lengyelország demokratikus átalakulásának mozzanatait olyan globálisan, kulturálisan emlékezetes események hozzák azonos nevezőre, mint Dali halála (amely visszatérő vonatkozási pont), vagy a különböző helyszíneken megvalósuló forradalmi események párhuzamossága, együttes mozgása, amely végül a változás közös pillanatában tetőzik. Másrészt azonban a regény negyedik része a forradalom kudarcát viszi színre, abban az értelemben, hogy a változásért küzdő fiatalok számára valójában nem érkezik el a vágyott új világ. Explicit példa erre Adam sorsa, aki nem tudja feldolgozni a forradalom előtti időszakot, amikor jelentéseket írt az állambiztonság számára, és az alkotásban sem tud kiteljesedni, a büntudat megbénítja, Sofia segítségével mégis létrejön egy tárlat *Átváltozások* címmel, de Zajac a megnyitó előtt öngyilkos lesz: a forradalom felfalja a saját gyermekeit.

Sofia 1989. november 19-én a következő jelenetet jegyzi fel a naplóban: „Sofi, öltözz! Történelmet megyünk csinálni. Csodálkozva néztem rá:

Vasárnap délután? A forradalom nem ismer szünnapot" (147.) Egy rendszer megszűnése / változása után / alatt megszületnek azok a szereplők, akik megteremtik az átalakulás lehetőségét. Ezek a szereplők, személyek azok, akik a víziókat, a történelmi perspektívákat meghatározhatják, értelmezhetik. A forradalmak, rendszerváltások alulról indulnak. És pont ezek a körülmények teremtik, feszítik visszafordíthatatlanná azt a folyamatot, amelyet a *Vakfoltok* is realizál, vagyis a rendszerváltás csatáinak retorikáját, és / vagy emlékezetét. De ugyanakkor a szerző az identitását, reprezentációját is képes ennek a folyamatnak megteremteni, megalkotni. Folyamatosan. Nincsenek szünnapok.

Irodalom

BAUMAN, Zygmunt, *Identitás és globalizáció*, Lettre, 2001/7., 11–13.

BAUMAN, Zygmunt, *Globalizáció: A társadalmi következmények*, Szeged: Szukits, 2002.

BOGYÓ Noémi, *Vakfoltok*, Pozsony: Kalligram, 2017.

GIDDENS, Anthony, *A késő modernitás körvonalai*, Replika, 2013/2., 113–130.

BOGYÓ Noémi – JUHÁSZ Katalin, *A látás elviselhetetlen nehézsége*, Új Szó, 2018. január 14. [online] <https://ujsozso.com/kultura/a-latas-elviselhetetlen-nehezsege> (Letöltés dátuma: 2022. 02.07.)

KOSZTRABSZKY Réka, *A látás kudarca: Bogyó Noémi Vakfoltok című regényéről*, Irodalmi Szemle, 2019/9., 92–95.

KRAUSZ Tamás – MITROVITS Miklós – ZAHORÁN Csaba (szerk.), *Rendszerváltás és történelem: Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról*, Budapest: L'Harmattan, 2010.

50 ROMSICS Ignác, *Magyarország története*, Budapest: Kossuth, 2017.

ROMSICS Ignác, *Rendszerváltás Magyarországon*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2013.

SIK Domokos, *A modernitás rétegei*, Budapest: ELTE TÁTK, 2015.

„The revolution does not know a holiday.” Representation of the Change of Regime in Bogyó’s Novel *Vakfoltok* (Blind Spots)

Abstract. The study focuses on the analysis of the novel *Vakfoltok* by Noémi Bogyó. The main question explores what thematic, rhetorical and narrative techniques are used to tell the story of the given historical event, respectively how the experience of the end of the Communist regime connects each character to the idea of Central Europeanness.

Keywords: Noémi Bogyó, end of the Communist regime, Hungarian literature in Slovakia, Central Europe

Mizser Attila, PhD.

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

3300 Eger Eszterházy tér 1.

+36 36 520 400

attila.mizser@gmail.com